

Tehnikapööre ja luulekääne: tule jumal appi¹

Arne Merilai

Teesid: Manifestilaadne artikkel „Tehnikapööre ja luulekääne: tule jumal appi“ kuulutab uute jumalate kohalesaatumist autori isiklike kogemuste varal. Kogunenud teadmisi ja aimdusi tõlgendatakse Heideggeri-järgses mõtiskluses, mis ühelt poolt lähtub filosoofi post-metafüüsilisest luulekesksest süsteemist, teisalt aga kasvab sellest kriitiliselt üle.

DOI: 10.7592/methis.v18i23.14801

Märksõnad: jumalad, ilmutus, Heidegger, tehnika, kunst, maailmavaade, filosoofia, teoloogia

Sissejuhatuseks

Käesolevas artiklis tuuakse piltlikult esile Heideggeri teoreetiline visioon, mis esitab maailmavaatelist eepohhide neljaastmelise allakäiguraja tulevasse ajastusse sisenemise võimalusega. Arutletakse viie küsimuse üle. Esiteks: tehnika valitsemist ei maksa ainuüksi demoniseerida, kuivõrd just tehnilise ja teadusliku ilmumisi viisi rüpest võib välja kasvada võimalik uus maailma nägemise viis. Seega peaks kunst, teiseks, olema justnimelt tehnika olemise ehk tähenduse suhtes tähelepanelikult kuulekas. Kolmandaks: Heideggeri ettekirjutus uutele jumalatele, et need peaksid ilmuma vihjavalt ja mööduvalt, ei näi lähtuvat jumala tegelikust kogemisest tema poolt. Neljandaks: ta jutlustab maailma võimalikust uutemoodi avanemisest, kuid püüab ikkagi restaureerida antiikset mütoloogilist nelikut, mis ei esinda vana ületavat muutust. Viieandaks: uued jumalad võivad välja kasvada inimestest endist, olles neile väga lähedal. Autori isiklikud tähelepanekud viitavad, et jumala kogemine võib lähtuda inimese enda moraalipõhisest peegeldusvõimest välispidises objektiveeritud tagasiside vahendusel. Sellised ettehooldavad sündmused lähtuvad küll inimesest endast, kuid jõuavad temani tagasi väljastpoolt ja üllatavalt ega ole nõnda tahtlikult loodud ning kontrollitud. Heaks näiteks on Jaan Tootseni dokumentaalfilm „Vello Salo. Igapäevaelu müstika“ (2018). See salvestab juhtumi ristipuult alla kukkuvat Jeesuse kujuga, mille hajeval isa Salo oli eelnevalt nõrgalt kinni kruvinud, saades niimoodi oma torisemise eest avalikult „karistada“. Tahtmatult muutus ta nõnda „jumala eesliks“, millest ta oligi kristlasena unistanud. Tulemuseks on

1 Artikli valmimist on toetanud Eesti Teadusagentuuri institutsionaalne uurimisgrant IUT20-1 „Eesti kirjandus võrdleva kirjandusuurimise paradigmas“. ning Euroopa Liidu Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu Eesti-uuringute Tippkeskus.

Autor tänab filosoof Eduard Parhomenkot heade allikaviidete eest.

äärmiselt huvitav filosoofilis-teoloogiline õppevahend, mis muudab kogu ilmutuse süžee fikseeritud faktiks. Püha sündmus, jumalikkuse isenemine. Järgmisel arenguetapil võivad üksikute indiviidide tajud hakata koonduma suuremaid gruppe ühendavateks sotsiaalseteks muustriteks.

Tundeline teekond

Pööralaul ehk *Regenlied* – regilaul: tehnikud keeravad vinti peale, luuletajad valivad kohaseid käändeid, uskuvad ootavad uskumatut. Hilise Underi hermeneutikast:

Luuletaja *haarab* küsitava järele, kuid ta ei haara mitte üksi, vaid ta *haarab kaasa*, nii et alles tema ja kõigi kaasa-haaramisega lööb ringmäng tõeliselt ringlema. Nende nelja keerlevas kooskõlas valitseb nähtamatu ette-näitav *südamik*, nende nelja keerlevas kooskõlas kostab kuulmatu kaasa-ütlev kõne. Heliseb – seda võib märgata: M i s s e e ... o n ! [...]

Jultunult uus vana kuu.

Sellest kumab läbi mis **kõik**.

Lind äratab.

Täht langeb.

Luuletaja võtab tule. Tules on mõõt.

Mõõt asetatakse mullale.

Ring sulgub.

[m i s] – [mi-s]

[„Must välk“. Merilai [1992] 2012a, 154–155].

Noore isemõtlejana matkisin ma nõndaviisi kord Heideggeri meetodit ning tõlgendasin tema *Weltgeviert*'i nägemuse valgel Marie Underi lahkumislauetust „Ja langes üks täht“. Lind käitub kui Jumal ja äratab sureliku – luuletaja –, kelle laulu tules koonduvad tähistaevas ja maa, et kuristiku kohal lööks ringlema püha nelik tema ühtsuses ja erinevuses. Oma arust astusin Heideggerist nii veel sammukese kaugemalegi – ruudu ringistamisel. Traktaadi avaldamisel tekkis aga probleeme torssis redaktoritega Loomingust ja valvel kuraatoritega ülikoolist, nii et ilmuda sai see kummastav põnevik alles Vikerkaare lahkel loal seitse aastat hiljem.

Vahepeal on palju vett verre voolanud, põhjalik analüütilise filosoofia kool kainestava vahetulena läbitud (kui kasutada malemängu väljendit). Toimunud on kõva ülekasvamine millestki, mille juurde ei ole enam erilist isu tagasi pöörduda teisiti kui vaid valikuliselt. Ei puutu siia enam suurt Heideggeri ühed või teised tähtsad kirjajohad või tema tõlgendajate lemmikmotiivid. Sest tulemus on viimaks käes,

mis sind iseseisvaks vabastab ja täiesti teisele alusele asetab: uued jumalad on reaalselt kohal. Kui keegi, siis saavad vaid nemad olla religiooni objektiks, mitte me maised isemõtled. See on hoopis teine teema, koguni uus sisu. Samas avaldub selles irooniline paradoks, kuivõrd sest uue vabaduse lõksust ei saa inimene enam omatahtsi välja. Tahes-tahtmata oled nõnda ka teoloogiks tehtud, iseäralikuks või mitte. On aeg see põhjalik muutus lihtsalt omaks võtta, sest ega midagi saa enam parata. Õnneks ei ole see tepe mitte paha lagu, vaid loomuldasa vastupidi – ilmne soosing. *Vademecum*.

Arutelukoht

Käesolev mõtiskelu manifesteerib mõned Heideggeri-järgsed mõtted, mis on tema süsteemist ja kõnepruugist küll lähtunud, ent ajapikku kriitiliselt üle kasvanud ja oma rajale astunud. Puudutatakse tihedalt seotud küsimuste pesa.

- Tehnika „raevutsemist“ ei maksa demoniseerida. Ristioksa: seda tuleb hoolikalt kuulda võtta, sest võimalik „kääne“ algab justnimelt tehnikast kui ohust, mitte mujalt. Mispärast seda siis üksiti manada ja silmad sulgeda?
- Tehnilise kunsti käsitus väga välistava „olemisunustuse“ mõttes võib olla hoopis vaegkuulmise tulemus.
- Kirjutada „uuele jumalale“ ette tema tulevane ilmumisviis – et olgu ta puuduvalt-mööduvalt vihjav – tundub hämara luuluna. Selline spekulatsioon ei lähtu ilmselt jumala tegelikust kogemisest, vaid esitatud parema puudumisel.
- Heidegger unistab tehnilise maailma vaate käändest, kuid jutlustab „maailmaneliku“ taastamist.² See ei viiks paraku edasi, vaid restaureeriks tagasi. Uus, sisaldades vana hääd, peaks endisest tuletuma, kuid seda siiski ületama, sootuks teisiti ilmuma kui enne.
- Koguneb märke, et mõeldavad „uued jumalad“ ei istu kõrgel-kaugel pilve peal ega asusta lähemaid kivisid-allikaid, vaid neid kantakse nagu särke, mis ihule kõige ligemal.

Graafiline Heidegger

Oleme tuttavad Heideggeri legendiga müstilisest, seesmiselt avatud ilmarombist ja selle järkjärgulisest kokkuvarisemisest küberneetiliseks x-iks tühja ekraani taustal. Tõnu Luige idee ja kunagise põlveotsa-visandi järgi raamatukogu tellimis-

² Kirjutan *maailma vaade* lahku, et teha vahe sisse *maailmavaade* kui marksistliku põhimõistega. Maailma vaade on inimese vaade maailmale, kuidas ta näeb maailma endale ilmutvat – jumalatega või ilma; nägemisviis kui selline, mis nägemisi võimaldab.

lehele sai see lohutu stsenaarium – luule huvitava tõlgendusviisina – hiljem koguni üles joonistatud poeetikaõpikus (Merilai, Saro ja Annus [2003] 2011, 27–29). See võtab Heideggeri õpetuse sisu piltlikult ja väga seletusjõuliselt kokku (vt joonis 1). Olemise ilmumise epohhid on inimese maailma vaate epohhid. Nimetagem sellelaadist vahelduvate ajajärgude taandarengu jada naljatamisi Heideggeri „koomiksiks“, tema „graafiliseks romaaniks“.

Joonis 1

Seletuskiri: (1) ürgajajärgse antiikaja maa-taeva-jumalike-surelike püha avatus taandub olemisunustuse rajal (2) religioosseks kolmainuks pärast maa ja taeva kokkukulamist inimloomale kasutada antud looduseks; (3) keskaegse ainujumala uus-aegse surma järel tekib omakorda inimkeskne, teaduslik subjekti-objekti nägemisviis; (4) tehnilisse ajastusse vajuvas koosluses kaotavad inimesed ja asjad selgema iseseisvuse ning muutuvad tellitavate seisundite ja funktsioonide muutujate pelgaks rahuldajaks. Švaabi mõttehiiglase tulevikuvaade globaalse tehnilise ilmumisviisi totaalsuses on lootustandvalt pessimistlik, kui kasutada sellist kaldus oksüümoroni. Parun Münchhauseni iseenda patsist sikutamise meetod meid mülkast välja tõmmata siiski ei aita, kui võrd me ei saa olemise ilmumisviisi ehk oma maailma vaadet ise muuta: „Ainult jumal võib meid veel päästa!“ (Heidegger 1976, 209).

Mõtteline jätk

Tagantjärele tundub, et mõned olulised punktid on Mustametsa geniaalsel järelromantikul jäänud siiski läbi tundmata ja mõtlemata, et siin-seal on tehtud loogikavigu, peetud fiktsiooni päris kogemuseks või intuitsiooniga rappa mindud.

Mis ma tahan omalt poolt kosta? Esiteks: milline on tehnilise olemise kui ultimateivse olemisunustuse ja luulelise olemise kui algupärase olemishoituse suhe? Heideggeri jaoks on mõlemad ilmsikstoomise viisid, aga vastandlikud – esimene paha, teine püha. Tehniline ilmsikstoomine pudistab meid ohtlikult laiali inimolemust võõrandavasse funktsionaalsusse, luuleline aga pakub tervikus tervenemise ehk taas algupäraseks isenemise võimalust – ontoloogilis-gnoseoloogiline suur-sündmus, millest esialgu võivat ainult unistada.

Asi ei ole mitte konkreetsetes tehnikates, kas või luuletehnikas ehk poetikas ja mis tahes muus tehnoloogias, või aparaatides-tööriistades, vaid milleski sisestruktuurses ja abstraktses – olemuses ehk olemisviisis. Küsimus on tehnika olemises ehk tehnilises nägemises, tehniliselt määratud tähendustes: tehnilises ilmsiks toomise ja ilmumise viisis, mis on midagi muud kui üks või teine tehnoloogia või tehniline riist. Nagu kuuldav või loetav sõna – akustiliste plahvatuste või märkide jadana – on midagi sootuks muud kui temale omistatud tähendus ning kasutus. Nagu sõna tähendus ei ole sõna kui märgikooslus ise, mis on vaid omistatud tähenduse kandjaks, ei ole ka tehnika olemine ehk tähendus ise tehnika. Tehnika olemine on asjade tehnikapärase ilmumise ja ilmutamise viis. Maailma ja mõnda, mis seal sees leida on – kuidas ta on meile nähtav, kuidas ilmub: tehnilisel ajastul kõike paika panevalt. Maailma ajalugu on fenomenoloogiline maailma vaadete ajalugu, maailma erisuguste ilmumisviiside dünaamika. Tänapäeval me „kirjutame“ maailmale ette tema tehnilise avaldumise, kantiaanlikult või derri-dada-likult öeldes, seda üldjuhul ise reflekteerimata, ja teisiti me teda vaevalt märkame. Maailm ilmub tehniliselt, läbi disainitud läätsede, sellest tajuviisist ei ole keegi vaba, isegi need iseäradud mitte, kellele on antud või kelles on tärnanud ka asjade teisiti kogemise õnn või õnnetus.

Küsimus ei ole niisiis ontiline ehk tehnikas kui konkreetsetel olevas ja selle kogemises, vaid ontoloogiline ehk tehnilises ilmumisviisis, nägemisviisis, maailma vaates. Heidegger nimetas tehnilist tõe koguvaks „riiuliks“ – *Ge-stell*. Ülo Matjuse tõlkes sai sellest vahva *seade-stu*: kõikide seadmiste, tellimiste koondus (vt Heidegger 1989). Võiks ka öelda: seatavus, tellitavus. Asjad avalduvad meile mitmekesiselt tellitavaina, lõpmatus funktsionaalses läbipõimituses: kõik on kalkuleeritav, paikapan-dav, haakuv, seadistatav, häälestatav, modelleeritav, kalibreeritav, struktuuraalne, süsteemne, kopeeritav, paljundatav, asendatav, lingitud, laigitud... Modernsete ehk näivalt iseseisvate subjektide ja objektide asemel toimivad praegu pigem postmodernsed, iseseisvuseta isendid ning sisendid – seisundid. Seisundid ootavad nagu funktsioonide tühikud, neid võetakse ja saavutatakse, sisustatakse, rahuldades abstraktseid muutujaid konkreetsete asetustega. Kõik on pihustatud lõputute funktsioonide padrikusse, hõlmamatuid risoomi läbistavad risoomid vahelduvate ekraanide taustal. Kunst selles süsteemis ei loo enam ilusaid plastilisi objekte, vaid kujutab pigem objektide ja subjektide suhtevõrke: fookuses on performatiivsed relatsioonid, sotsiokriitilised konfiguratsioonid, teemade vahekorrad ja triviaalse näiv võõritamine (uueks triviaalsuseks). Heideggerile viitamata, kuid sarnaselt kirjeldab seda ka Jacques Rancière (2017). Selline artistlik mässamine ei olevat luuleline tegevus ürgses mõttes, küll aga luuleline tegevus tehnilises mõttes, mis taastoodab tehnilist olemist, loob seda juurde ja põlistab. Vahet ei ole, kas see kritiseerib või kaitseb midagi, eitab või jaatab, toimimis- ja nägemisviis on nii või naa tehniliselt angažeerii-

tud. Puid kallistav loodusvarade kaitsja võib olla isegi rohkem tehnika võrku mässitud kui tavaline nutinäppija, kellele alternatiivi illusioon ei tule pähegi.

Kolm aastakümnet tagasi, kui tegin kandidaadieksamit filosoofias, tõlkisin eksamiessees *Ge-stell*'i n-ö Wiedemanni-päraselt *riistapuuks*, laiendades pisut selle hää vanarahvasõna algset tähendust (hää puu riistaks > riist ise): see on mingi aparaat, ühtlasi rakend, millest riistad ripuvad, rippriistu kandev struktuur. Selles tähenduses võib see kasvada müütiliseks ilmapuuks, mis kannab kogu tehnilist kosmost. Leonid Stolovitš pani mulle „viie“, jäi kõigega nõusse.³ Tõnu Luigelt olin üliõpilasena juba saanud „väga hää“ (mis olnud kõrgem tunnustus kui „väga hea“).

Inimkonna teadvuse allutamine tehnilisele nägemisviisile, mis alternatiive välistab, on kahtlemata suurema ohu allikas (kui kasutada juristide terminit). Kõik ripub tehnikast ära, ei ole puutumatu loodust ega loomust. Tänapäeval ei ehitata enam veskit jõeale, vaid jõgi kui loodusressurss ehitatakse jõujaama sisse. Kuivõrd me oleme sõltumatud iniviidid, kuivõrd pigem sadadesse funktsioonidesse angažeeritud statistilised ühikud – semiosfääriline sotsiosfäär? Kuid tehnika olemuse kriitika ei pea sellegipoolest muutuma ludiitide, masinapurustajate liikumiseks. Ega ometi taheta hakata uuesti hobuseid ekspluateerima, isegi kui lihatööstuse konveierid on enamik meist vaikumisi aktsepteerinud? Ega väikesi täiskasvanuid ehk lapsi karja või kaevandusse enam saatma ei hakata? Mürkroheline ehk ökofašistlik oleks ütelda, et auto on ainult kuradist, keerad süütevõtit ja muutud imeväel kurjategijaks, emakese looduse raiskajaks. Kondiauru eelistatakse kasutada pigem jõusaali trenadžööril, Vargamäe kraavide jaoks on aga konstrueeritud musklivõimendid ehk ekskavaatorid ja kallurid. Kas selline õnnis rippriist nagu tipptehnoloogiline hambaarstivõti või elukergendav info- ja geenitehnoloogia tõukavad meid tõepoolest kuristikku? Need on siiski kiiduväärt asjad ja vabastavad inimest et mühin, emantsipatsiooni võimsad tööriistad. Kuigi visalt, koguneb maailma inim- ja eluarmastust ehk humaansust siiski juurde, mis kohati isegi ületab antropotsentristlikku pimedavõitu humanismi. Tehnika on neutraalne, seda kasutatakse peamiselt siiski heaks, kuigi vahel ka halvaks; ehkki alati saadavad edu ka tagasivõtmatud tagasilöögid. Ökoloogiline rehviälg, kliima kuumenemine, depressioonid... See saab olevana nähtavaks. Tehnilise olemise kui sellise kahjulikkus avaldub aga varjatult, vaimses piirangus, mis kaldub teisitiolmise võimalusi ülepea unustama ja vaid tootlikku tõhusust hindama. Kusjuures konkureerivad maailma vaated osutuvad sageli illusiooniks, olles ikkagi tehnilisest tajuviisist süvitsi nakatatud.

3 Uuem põlvkond, kes loeb Heideggeri juba vaid ingliskeelses tõlkes ega kärsi ka vanakreeka keelt nuusutada, ütleb muidugi pigem *Stoolovitš*, nagu ka *langeville*.

Heideggeri arvates on olemisunustus peamine oht, sest käepärase tehnika olemus kaldub tehnilise inimese eest varjule jääma teiste etalonide taandudes. Aga kus häda kõige suurem, seal abi kõige lähem, uskus meie vanarahvas. Sedasama ütles ka Heidegger, kuigi Hölderlinile toetudes ja kohmakamalt: „Kus aga oht on, seal kasvab / Ka päästev“ (Heidegger 1989, 1215). Eesti vanasõna on tõepoolest ladusam kui maailmakuulsaks tõlgendatud Hölderlin, aga mõte jääb samaks. Olemasolu käändumine uude valgusesse saab seega kõige loogilisemalt lähtuda valitseva olemise ehk ohu enese seest. Tehniline olemisunustus käändub Heideggeri arvates omaenese olemisest eemale ja sellega oma loomuse tõe vastu. Seega peitub ohus sellesama ohu ületamise võimalus ja olevasse võib siseneda muutus, mida kannab uus olemistõde (vt Heidegger 1962; 1994, 71; ka Coriando 1998, 49; Sheehan 2010).

Selles see konks ongi. Ei ole tähtis, et tehniline inimene tehnika olemist kui ohtu ohuna ei märka. Oht saab ainult iseennast ohutuks muuta, mitte teda märkav või mittemärkav inimene. Inimene ise ohtu ei ürja. Aga Heidegger paraku ei lähe sellele tõdemusele kuigivõrd järele ega mõtle siit produktiivselt edasi. Tema arvates on päästev pööre küll võimalik, kuid ürjatakse ikkagi kuidagi väljastpoolt ehk uue jumala tuules – mille virvendust ta omaenda palgel ilmselt veel ei tunne – ega ole sellisena ju teps paratamatu. See näib eksimusena tema enda süsteemi loogika vastu. Nimelt, kui päästev saabub – kui üldse saabub – siis ei kuku ta vististi kuu pealt, vaid saaks eeldatavasti sündida ainult tehnilise olemisviisi enda rüpest. Milleks on paljudel heideggeriaanidel (kes ma vanast armust ka ise siiski olen) tarvis sel juhul tehnikat karta, seda põlata ja sarjata? Õpetaja ise ei näi ju pelgavat, vaid otsib vaba suhet. Võiks hoopistükkis põnevil olla? Vastuoluliste tahtmiste kooselu viitab hüsteeriale – kirutakse kibedat rohtu, mis tegelikult võib olla ravim. Ühtaegu vaenamine tehnikat, aga samas loodame temast sugenevale abile? Väga inimlik sisekonflikt, kahtlemata, kuid sellegipoolest – milleks paanika? Maapõhja manamise asemel tuleks olla pigem tähelepanelik lume all tärkavate idude vastu, fikseerida seismograafina varajase maalihke krigin, esmasõnastades ja võimendades uut kuulutust. See on tuttav töö kanaarilindudele kaevanduses, kunstnikest mõõdikuile. Niimoodi võttes kaob ära sügavam vastuolu „algupärase“ (tarbe)kunst ja emotsioone kultiveeriva ehk peenkalibreeriva „meelelahutuskunst“ vahel. Kuivõrd ka tehnilise ajastu kunst väljendab kunatist olemisviisi, siis peaksid viimases toimuvad teisenemised tasahilju ka väljendusse – sõnadesse, teostesse, tegudesse, asjadesse – hakkama jõudma, et uues olemises viibivalt koguneda ja järjest enam iseendana iseneda. Ketserlikud, jõledad mõtted mõnele liialdavale jüngrile. Aga sellega on vist kõik ühel nõul: omatahtsi me uut olemist ja teist nägemisviisi ürjata ei

saa, küll aga võime nende kehtestamisele kaasa aidata, midagi tabamatusest hoomatavasse nihutada.

Aga keerame kruvi edasi. Heidegger fetišeerib pea ainiti luuletajaid. Kirjarahvast võiks see ju meelitada, et leidub filosoofiat, kus ei peeta sõnakunsti pelgalt *post factum* jälgendajaks ja figuratiivseks kaunistajaks, vaid kogunisti fundamentaaliks, mis loob ontoloogiat – ütleb olema ja annab mõõdu – ja eelneb mõtlemisele ning tegutsemisele. Kuid põlistavat *poiesis*'t, mis ei ole tingimata verbaalne, võib loomuldasida leida igalt elualalt, mitte ainuüksi kaunitest kunstidest. Olemist tehakse viibivaks ka muusikas, pildis, filmis, teatris, tantsus, arhitektuuris, publitsistikas... Teadlased, insenerid ja teised eksperdid teevad seda elukutseliselt: avastavad, leiutavad ja defineerivad uut olemist, formuleerivad seadusi ja üldistavad valemeid, ehitavad mudeleid, konstitueerivad ja konstrueerivad uut reaalsust, loovad pretse-dente. Poetid ei saa nina püsti ajada, sest neil ei ole luulelise olemaütlemise monopoli, kuigi tundlikus sõnataidurluses on nad ületamatud (sest too, kes neid ületada suudab, ongi sellega juba poet valmis).

Uut olemist võib seega mitmeti kehtestada. Heidegger ei võta neid võimalusi eriti jutuks kunstkäsitöö ja kunstsõnatöö kõrval, kuigi Kreeka tempel või van Goghi taluniku kamassid lähevad sordi alla. Kahte lisandust ta siiski möönab. Nimelt peab ta riikirajavat tegu samuti poeetiliseks olemaütlemiseks, kus „tõde on olevasti“, mille kõrvale asetab ka ühiskonnale olulise ohverduse (Heidegger 2002, 62). Ka meie endi ajaloost võib leida näiteid, kus sõnastuse raskuskese langes pigem poliitikutele, mitte kirjatsurade õlule. Nii loodi Eesti Wabariik: Päts, Vilms, Tõnisson, Laidoner ja teised vedurid olid uue riigi kehtestamisel, selle eksistentsi deklareerimisel ja inaugureerimisel ühtlasi „poetid“. Samal ajal Kitzberg, Vilde, Suits, Tuglas, Under, Semper, Tammsaaregi jäid sellest soomusrongist maha. Nooreestlased, nagu Suits, lootsid viimase hetkeni mingile töövabariigile reformitud impeeriumi koosseisus. Pärast olid aga tusased verisulis vabariigi peale, kuidas selline hakatis ei tekkinud teps mitte nende ettekujutust mööda. Juhan Liivi 1905. aasta mustandi prohvetlikud sõnad – ükskord on Eesti riik –, ei täpsusta paraku sugugi selle riigi vormi, sest eks oli vasall Soomegi pisut omaette riik riigis, nagu ka Pohlamaa, kus tsaaripoeg Juku pidi saama kuningaks.

Luuleline tegu on niisiis olemise mistahes viibima toomine ja poeetiline väljendus ei pea ainult sõnaline olema. Kusjuures poetikauurijana on mind ikka pisut häirinud olemisfilosoofi usaldus täislõppriimides saledate stroofide vastu, kuivõrd need esindavad teatavasti dialektika vaimu, mille ta paneb aga ühte patta kanapi-meda metafüüsikaga. Tuleks lähemalt kommenteerida, kuidas läbi dialektilise võrgustiku ürgluule siiski läbi kumab, ja tõlgendus ei oleks enam nii mugavalt ladus.

Kui aga Georg Trakli (vt Heidegger 1999) ja mõnedki teised tekstid Heideggeri näitevarast välja võtta, sulaks tema kõlisev kullavara nähtavalt kokku.

Teiseks: mida tähendab melanhoolne tõdemus, et „ainult mingi jumal võib meid veel päästa?“ Oma „vaimses testamendis“ ajakirjale Spiegel ütleb Heidegger (intervjuueritud 1966, avaldatud 1976), et ei filosoofial ega muul vaimutegevusel saa olla vahetut mõju maailma olukorra muutmiseks: „Nur noch ein Gott kann uns retten“ (Heidegger 1976, 209). Kuid jumalat ei saa me ise kohale mõelda, inimesed võivad vaid luuleliselt ja mõtlevalt valmis olla jumala ilmumiseks või tema puudumiseks olemise allakäigus. Ta küll väljendab endise ajutise natsina pattu kahetse des poliitkorrektselt lootust alternatiivse mõtte otsingute suhtes Ameerika Ühendriikides, mis püüab pragmatistlikku positivismi ületada, et saavutada tehnikaga vaba suhet, või ka ürgse pärandi taaselavnemise suhtes Hiinas ning Venemaal (214). Kusjuures Euroopa algupärase mõtte taassündi ei näi ta justkui enam uskuvat.

Maailm on Heideggeri meelest niisiis süvenevas tehnilises kurvis, kust me oma jõududega välja ei tule. Kujundlikult öeldes: meid imetakse tasalülitavasse musta auku, kus neljamõõtmeline informatsioon kollabeerub kahemõõtmeliseks, projitseerituna musta augu servale. Midagi ei säili endisena ja valgus ei pääse lõksust välja. Jumalal, võiks oletada, on võime see info selle tapeedi pealt uuesti üles korjata ja eluvaim sisse puhuda, aga see on juba ulmeteema. Mõtlemisel ja kunstiloomel saab tervenemisele olla ainult kaudne mõju, muutuse võimaluseks valmisolekut kujundades. Karl Marx, kelle väljapakutud võõrandumise mõiste ei olnud Heideggerile teps vastukarva, arvas omal ajal küll vastupidi, et revolutsiooniline filosoofia võib maailma tegelikkust siiski muuta. Tal võis pinnapealselt isegi õigus olla, kuigi reaalne tulemus oli irooniliselt sarkastiline, mis maksti kinni sajakonna miljoni eluga. Heideggeriliku ontoloogia mõttes ei saavutanud marksism siiski muud, kui vaid tehnika suurema sotsiaalse juurdumise.

Niisiis inimene ise end iseendaks ei tee. Inimene ise ei isene, vaid iseneb olemise kui sellise isenemise kaudu. Aga olemise isenemisele saame me siiski kaasa aidata, olemise hääletut kõnetust kuulda võttes ja omalt poolt vastu kostes ehk uut tõe väljendades.

Jumal – keda Heidegger ei tõlgenda kristlikult ehk ajatult, vaid, vastupidi, ajaloolises muutuvuses (vt Vedder 2013) – võiks meid päästa ilmselt mitmes mõttes. Esiteks seetõttu, et jumal võiks olemise muutuse algatada või koguni läbi viia ja nõnda me maailmanägemist muuta. Võib isegi spekuloida, et tegelikult ei pea ta maailma ja meie muutmiseks omalt poolt lillegi liigutama, piisab vaid Uku Masingu luulest tuntud turmaliinist uste taga tukkumisest, sest tarvitseb jumalal kas või sellisena ilmuda ja maailm olekski juba teistmoodi avanenud, ning võibolla ka pääsenud. Teisalt, võib vastu vaielda koos Heideggeriga, kes mõtleb-ütleb, et isegi

jumal ei saa omatahtsi olemist muuta, vaid, nagu surelikudki, saab ta olemise koda ainult asustada, sellega kohaneda. Olemine on lihtsalt varasem, kõigele eelduseks. Ometi ei kõnele Heidegger tehnilise epohhi ületamisest mingis kõrgemas konstruksioonis, mis säilitab alumiste korruste taustakiirguse, vaid unistab ainuüksi kadunud antiikse avatuse ehk kunagise maailmaneliku restaureerimisest. Selle neliku ringmängus oli maa maa ja ilm tänu teineteisele ning inimesed surelikud ja jumalad igavesed tänu üksteisele, neljatises vastastikususes sõltuvuses. Jumalad ei ole mitte miski ilma neisse uskuvate inimesteta, nagu ka ajalikud inimesed ei ilmu iseendana ilma igaviku mõõtmeta.

Heideggeri uute jumalate kontseptsiooni kohta kirjutab Ben Vedder (2010, 226), et neid võiks kogeda olemise tõe ehk kokkukuuluva maailmaneliku isenemise käigus, kus inimesed saavad viimaselt, mööduvalt jumalalt eksistentsiaalse vihje. Selline jumal ongi vaid vihje ning ei midagi muud, kuid see olevat alustav vihje. Mis kõlab nagu Alliksaar: tuleb ingel ja puudutab vett...

Hämaravõitu küll, kuid abi oleks niisiis isegi puuduva jumala palge ette sattumisest, mida kogetakse vihjes. Kas jätkub seega pelgast jumala institutsioonist, mida tegelik jumal ise ei sisustagi, lihtsalt jumalale kuuluva koha tunnistamisest? Et ei ole tingimata tarvis habemega vanakesi pilve peal või all? Aga mida muud tänapäeva tühikäigul toimivad religioonid siis teevad, kui hoiavad elus pelgalt jumalateenistuse vormi, kuhu tegelik jumal kunagi ei sisene? Meie, kes me oleme haritud ja küllaltki ateistid, võiksime pigem eeldada, et uued jumalad ilmuvad kuidagi lähemalt, intiimsemalt: kui kultuurilis-psühholoogilis-sotsiaalsed antused, inimeste ühise refleksioonivõime uue, kokkukõlava kvaliteedina. Sellised jumalad lähtuvad küll meist endist, hoiavad meie lähedale, sest meist kaugemal surevad nad välja nagu ilma vooluta aparaadid, aga see ilmumine ei ole ometi meie endi poolt kontrollitud.

Pigem vastupidi – uus jumalikkus, kui kord juba sündinud, hakkab „korraldama“ meie ilmumist. Sellise „jumala“, õigemini jumalikkuse võimalust olen ma ise korduvalt kogunud teatavates tagasipeegeldavates-ettehooldavates sündmustes, mille jaoks meie esivanemad ei olnud võtta muud teooriat ja sõna kui *jumal*. Neis vihjavais viipeis olen võinud kogeda ka ennetavat „karistust“, mis kokkuvõttes ainult hääd on teinud ja suurema ohu eest vaktsineerinud. Kuigi teiste – traditsiooniliste või alternatiivsete, triviaalsete või skeptiliste – tõlgenduste ukсед jäägu seda enam valla, et mitte õhutada seletamis- ja seostamistarbest lähtuvat paranoiat. Nii või naa, poolt või vastu, kuid kindlasti lähtus taoline jumalik tagasiside minust endast, minu vaimulaadist ja moraalikoodist. Aga ma ei organiseerinud neid juhtumeid meelega, vaid elasin läbi ootamatu vapustusena, mis mind nagu bumerang tagasilennul tabas. Seega võib täiesti ateistlik isik vabalt oma jumalaga kohtuda ja samas rahu-

meeli ateistiks edasi jääda. Pisut täiendatud ateistiks, aga siiski... Kui muinasjutu-line see oksüümoron tundub? Jäägu vastus õhku rippuma.

Age tunnukse, et kui Heideggeri loodetud kääne tuleb, siis ei ürjata maailma muutmist mitte manalast või paradiisist, vaid pigem kuskilt matemaatika, loogika, infotehnoloogia, füüsika – semiootilise keskelt (või alt, seest, kohalt?). Mis ühendab selliste erialade esindajaid? Intensiivne mõttetöö pikkade perioodide vältel, kestev ajutorm, mis allutab endale kogu psüühika ja keha. See on tugeva tagasisidestava refleksioonivõimega tark inimliik. Tekib hüpotees: uute jumalate saabumine võib olla selletaoliste „piinatud geeniuste“ vaimupotentsiaal, uinuv fakulteet, mis võib kord üles ärgata, iseseisvuda ja võimenduda. Sellele võiks igaks juhuks peale passida, mingigi tõenäosusega arvestada, mitte niisama skeptiliselt passida. Ülepinged võivad muidugi ka patoloogiani viia, aga soodsamatel tingimustel võib tekkida ter-vistav, uutlaadi vaimsus. Teisalt: kas me üldse sooviksime endale mingeid mate-maatilisi jumalakogemusi, mis kooruvad välja superarvutite superrehkenduse tulemusel, globaalvõrgustiku ja sotsiaalmeedia aktiivsünapsite ning liitreaalsuse magnetväljas. Kuigi ega meil enam valida antaks, kui midagi kord juba tärkab. See peab siiski olema funktsionaalne tulemus, mida ei saa Ockhami habemenoga enam maha lõigata kui midagi mittetarvilikku ja üleliigset.

Jumalik ilmutus

Jumaliku refleksiooni võimalus – ja sellega ei ole veel midagi tõestatud – võiks ilmnedada kus tahes, miska loomulik tunnukse avaldumine meid ümbritsevas argi-päevas. Kui igapäevajuhuste konstellatsioonid võib juhtuda nii mõndagi mõtlemapa-nevat ja tõlgendama ahvatlevat, siis kraad veenvamalt võiks mõjuda tagasisidestava enesepeegelduse ilmumine teoloogilises kontekstis, kus oodatakse seda ju elukut-seliselt. Õppinud teoloogina arvas ka Heidegger, et pühaduse tunne on jumalikkuse ilmumise eelduseks (vt Vedder 2006, 215–236). Sellega jõuame intrigeeriva doku-menteeritud näitmaterjali juurde, mis võiks olla sisendusjõulisem kui artikli autori omaenda subjektiivsed läbielamised ja muljed.

Nimelt juhtus viimati ülimalt harukordne – minu hinnangul maailmaajaloolise tähtsusega – lugu, et üks võimalikke jumala-sündmusi jäädvustati koguni doku-mentaalselt. Uskumatu, ent tõsi! Ja see juhtus meil, Eestis. Ma pean silmas Jaan Tootseni filmi „Vello Salo. Igapäevaelu müstika“ (2018), mis portreerib tänaseks juba meie keskelt lahkunud katoliku preestrit isa Vello Salot. Annotatsioon ütleb:

See on film vanaks saamise ilust. Lugu ühest vanast ja targast mehest, kes teeb ettevalmistusi sellest maailmast lahkumiseks. Palju väga isiklikke ja tundlikke küsimusi – kuidas viimsel tunnil mitte kaotada oma usku. Miks just kõige suuremaid pannakse vaimses maailmas nõnda raskelt

proovile? Vello Salo on inimlik vaimulik. Mees, kellel on omad kiiksud ja vigurid, elukogemust ja avarat vaimu, tarkust, mida ta on kogunud ja hoidnud, meie aega välja vedanud.⁴

See kirjeldus on siiski veidi petlik, sest ilusa eluõhtu harmoonia ja kristliku kirgastuse asemel kohtame pigem murelikku hüpohondrikut, kellele – kogu kibestunud näivoptimismi varjus – ei meeldi teps jumalalooduse seadus elu lõplikust oksüdeerimisest. On see kõrkuse patt või mis, ei ole noorema vaataja otsustada, kuid programmiline vastuolu kõrge usumoraali ja ärkvel eluinstinkti vahel on õige tugev: rahu asemel märkame pigem hüsteerilist ärritust, isekat solvumist, agressiivset tülinorimist, protestihäält. Kes on süüdi, et meie maine elu kord lõpeb? Kas juhuslik moefotograaf, tuttav kirjanikepaar, kolleegist usukirjastaja... või ikkagi Jumal ise? Miks on pühitsetud kirikuõpetaja usk hauatagusesse lunastusse – vastupidiselt tema sõnadele läbi pikkade aastakümnete – ühtäkki kahvatunud?

Ja siis toob kloostriõde vana toriseja tuppä missal tarvitatava kaasaskantava puust risti, millele tuleb Jeesuse kuju kruviga tagasi kinnitada. Lihtne meesterahva töö, ei ole akutrelli vajagi, et ristpeakruvi ettepuuritud auku tagaküljelt sisse väänata. Kas vanamees on kärsitu või tõepoolest juba nõnda väeti, aga kruvipea ei tundu lõpuni puupinda minevat. Küllap käib küll. Aga vaat kus lops: keset jumalateenistust kargab Jeesus oma ristilt kogudusele näkku ehk klobinal põrandale nagu Pinocchio muiste. Isa Vello, kes jäi pika ninaga, seob ta oma punase stoolaga uuesti kinni, nagu sõduri ja seljakoti, ning saab oma vapra leidlikkuse eest õdedelt kiita. Kolme ristiga stoola sümboliseerivat Kristuse iket ja midagi selle ootamatu vihjega nüüd meelde justkui tuletati. Ei kõlba siiski uskuda, et see oli müriaadides astmes müriaadides tegemistega hõivatud taevaisa ise, kes selle sõnumi kloostrirahvale saatis, vaid tembu alateadlik algataja oli siiski isa Vello ise, kes korraldas niimoodi iseenda kui „Kristuse eesli“ – nagu ta end teisel alandlikult nimetas – avalikuks saamise. Minu isiklik elukogemus nimelt ütleb, et inimene eelteadlikult aimab, et see kruvi ei hakka pidama ja õnnetus on ette näha, aga tema trots ehk *hybris* ei lase tema arul ennast ületada ja puhast mõistust rakendada. Teisalt nõuab tema moraalikoodeks enese korralekutsumist ja taasdistsiplineerimist, mis päädibki väikese sakutusega, mis on ühtlasi õpetuseks ka ülejäanuile (või vähemasti neile, kel süda avalil). Ja kui nii juhtub, väljaspool inimest objekteeritud enesepeegelduses kui tagasipeegelduvas „praktilises naljas“, siis miks mitte seda jumalikuks vihjeks ja ettehooldeks pidada, nagu seda aastasadu on tehtud? „Häbistatud“ kogudus kindlasti mõtles selle peale: et nii kurioosne lugu nii vagade sulastega – milles võiks olla

⁴ Vt <http://www.efis.ee/et/filmiliigid/film/id/19142>.

sõnum. Aga kes tegi – ise tegi! Kuid juba ainuüksi sellise kulminatsiooni poolest võib üht pikka inimelu täielikuks õnnestumiseks pidada. Teoloogiline õppevahend mis-sugune.

Uued – võimalikud – jumalad, nagu viitavad sellised ettehooldavad elujuhtumid, võivad seega asuda meile väga lähedal, tulevad meist endist ja tabavad meid endid, kuid ei ole ometi meie endi poolt tahtlikult korraldatud ega kontrollitud, vaid pooleldi irratsionaalsed ja mõjuvad justkui väljastpoolt. Ent see, mis nõnda juhtub, on ikkagi täiesti jumalik – ja ei olegi paremat sõna selle kirjeldamiseks. Seega uute jumalate pesa võib asuda inimese refleksioonivõimes. Ning need jumalad ei ole miski ilma oma inimeste, nende maailma ja olemiseta. See tundub isegi triviaalsena. Märksa huvitavamaks ja müstilisemaks läheks see aga järgmisel astmel, kui selletaolised isiklikud sündmused hakkavad koonduma ja avalduma ühiskondlikul tasandil, mil paljude inimeste tagasisidestav enesepeegeldus läheb omavahel riimi, muutub sidusaks ja loob mingi kollektiivse ringpeegelduse. Nagu ütles eravestluses kord filosoof Madis Kõiv, mis mulle selle küsimusega otseselt seostub: „Sõda tuleb siis, kui inimesed hakkavad ühesuguseid unenägusid nägema.“ Inimesi on ikka saatnud intuitsioon, et jumalaks-saamine on neile kuskil väga-väga lähedal, kuigi jääb muidugi tabamatuks. Aga kas ka üliinimesele? Renessansi ajal uskusid katoliiklased lillelinnas Firenzes, et peale surma muutuvad nad ise õieks ehk saavad Jeesuseks.

Kui mõeldav transtsendentne – ülemeeleline ja mõistuseeelne – ringpeegeldus peaks tõesti kord jõudu koguma ning ühiskonda tagasivõtmatult tabama, kuidas oleksid siis lood irratsionaalsuse ning kontrolliga, närvivapustuse talumisega, nähtusesse ülepea uskumisega? Kas teadlased omandavad ka preestrite funktsioone, ühiskonnaõpetus muutub teoloogilisemaks, individuaal- ja sotsiaalpsühholoogiast saab ellujäämis- ja usuõpetus – loogiliselt ja ratsionaalselt. Kuidas see suhestub traditsiooniliste religioonidega, sujuvamalt või mitte? Arvatavasti muutuksid uued ligemad jumalad osaliselt ka rehkendatavaks – *horribile dictu!* – ja mingil moel statistikasse ulatuvaks ehk teatud määral teaduslikult ennustatavaks. See oleks järjekordne ketserlik mõte aga ka Heideggeri vastu, kuna tolle arvates ei allu jumalad ülepea kalkulatatsioonile (vt Vedder 2006, 174). Võibolla samamoodi, nagu uued jumalad tuleviku statistikale, on heideggerilik „luulelise olemaütlemise“ müstika täiesti kirjeldatav kõnetegude teooria loogilises mõistevõrgus. Nagu öeldud manifestis „Pragmapoeetika postliminaria“: „Poeetilise deklaratiivi anaüütilisfilosoofiline ja olemise luulelise kehtestamise järel-heideggerlik tõlgendus ühilduvad kohasel kirjeldustasandil“ (Merilai 2012, 182).

Immanuel Kanti „hauatagune“ imestus „Praktilise mõistuse kriitika“ lõppsõnast hakkab nõnda uues valguses paistma:

Kaks asja täidavad hinge üha suurema imetluse ja aukartusega, mida sagedamini ja püsivamalt mõte selle juurde tagasi pöördub: tähistaevas minu kohal ja kõlblusseadus minu sees. Kumbagi neist ei pea ma pimeduse varjust või minu silmapiiri ääretuse tagant otsima ja aimama; ma näen neid enda ees ja seon neid vahetult minu eksistentsi teadvusega. (Kant 1900, 161–162)

Suure filosoofi kõrval on kohane lõpetada suure luuletaja mõttega. Paul-Eerik Rummo (1985, 194)⁵: „Üks naine nägi unes taevalikku armastust / ja hakkas seda kuulutama sellest päevast peale.“

Allikad

Coriando, Paola-Ludovica. 1998. *Der letzte Gott als Anfang: Zur ab-gründigen Zeit-Räumlichkeit des Übergangs in Heideggers „Beiträgen zur Philosophie“*. München: Wilhelm Fink Verlag.

Heidegger, Martin. 1954. „Bauen Wohnen Denken“. – *Vorträge und Aufsätze*, 145–162. Pfulligen: Günther Neske Verlag.

—— 1962. „Die Kehre.“ – *Die Technik und die Kehre*, 37–47. Pfulligen: Günther Neske Verlag.

—— 1976. „Nur noch ein Gott kann uns retten“. – *Der Spiegel*, 30 (mai): 193–219.

—— 1989. „Küsimus tehnika järele“, tõlkinud Ülo Marjus. *Akadeemia* 1 (6): 1195–1222.

—— 1994. *Martin-Heidegger-Gesamtausgabe*. 3. Abteilung. *Bremer und Freiburger Vorträge*. Frankfurt a. M.: Klostermann.

—— 1999. „Keel.“ Tõlkinud Vilja Kiisler. – *Akadeemia* 11 (4): 711–729.

—— 2002. *Kunstiteose algupära*. Tõlkinud Ülo Matjus. Avatud Eesti Raamat. Tartu: Ilmamaa.

Kant, Immanuel. 1900. *AA 000005V: Kritik der praktischen Vernunft*. Berlin: Ausgabe der Preußischen Akademie der Wissenschaften.

Merilai, Arne, Anneli Saro ja Epp Annus. (2003) 2011. *Poeetika: Gümnaasiumiõpik*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Merilai, Arne. (1992) 2012a. „Must välk“. – *Vokimeister: Kriitilisi konstruktsioone 1990–2011*. *Studia litteraria Estonica* 11, 136–155. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

—— 2012b. „Pragmapoeetika postliminaria“. – *Vokimeister: Kriitilisi konstruktsioone 1990–2011*. *Studia litteraria Estonica* 11, 179–183. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Rancière, Jacques. 2017. *Esteetika kui poliitika: Valik esseid*. Koostanud Neeme Lopp, tõlkinud Anti Saar. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia Kirjastus.

Rummo, Paul-Eerik. 1985. *Oo et sädemeid kiljuks mu hing: Valitud luulet 1957–1984*. Tallinn: Eesti Raamat.

Sheehan, Thomas. 2010. „The turn.“ – *Martin Heidegger: Key Concepts*. Toimetanud Bret. W. Davis, 82–101. Durham: Acumen.

5 Tsitaat on filmi „Viimne reliikvia“ lauluversioonis.

Tootsen, Jaan (rež). 2018. *Vello Salo. Igapäevaelu müstika. Film vanaks saamise ilust. Aadam ja Pojad*. <https://etv.err.ee/895790/dokfilm-vello-salo-igapaeaelu-mustika-eesti-2018>.

Vedder, Ben. 2006. *Heidegger's Philosophy of Religion: From God to the Gods*. Pittsburgh, Pennsylvania: Duquesne University Press.

——— 2010. „Ontotheology and the question of god(s)”. – *Martin Heidegger: Key Concepts*. Toimetanud Bret. W. Davis, 219–230. Durham: Acumen.

——— 2013. „Religion and Theology”. – *The Bloomsbury Companion to Heidegger*. Toimetanud François Raffoul ja Eric S. Nelson, 329–336. London, NEW Delhi, New York, Sydney: Bloomsbury.

Arne Merilai – PhD, Tartu Ülikooli eesti kirjanduse professor. Uurimissuunad: rahvuskirjandus maailmakirjanduse kontekstis võrdleva poetika, analüütilise pragmapoeetika ja teoreetilise ühendvälja alusel.

E-post: arne.merilai[at]ut.ee

A Technical Turn and Poetic Declination: God help us*Arne Merilai***Keywords:** gods, revelation, Heidegger, technology, art, worldview

“A Technical Turn and Poetic Declination: God help us” is a post-Heideggerian contemplation with a touch of personal manifest[ation]. It takes his post-metaphysical poetry-driven system as its point of departure for a free, idiosyncratic interpretation, yet simultaneously critically challenges it. Graphically, Heidegger’s theoretical vision – not so self-evident in the whole heideggeriana – is depicted as a four-step decline of epochs of subsequent worldviews: mythological, religious, humanistic (i.e., modern), and technological (post-modern). The important question is: What comes next? Heidegger assumes that the post-technological era (in a sense, post-post-modernism) must involve some return of the gods in a vague fading form; however, he does not yet recognize its arrival. He has not personally experienced it, he only speculates and hopes for the best.

Five theses are postulated upon this concept. First, technological supremacy should not be demonized since a new worldview might emerge from the inner way technology surfaces. Second, art should not deny the technological manner of revelation, given its importance. Third, Heidegger’s speculation about a new god who will manifest itself in a hint could not originate from his actual encounter with god. Fourth, he speaks of a possible turn within the technology-induced world yet still hopes to restore the ancient quadrangle of mortals, immortals, earth, and sky, which does not represent any transcending change. Five, new gods can grow out of human beings themselves, being very close to them. This can stem from a reflective feedback mechanism, a morally grounded mirroring power human beings possess. Epiphanic happenings originate from human minds and deeds but return to them from the outside and, thus, can’t be deliberately created and controlled. Subsequently, individual insights can merge to unite larger groups into social patterns: a new, fully scientific religion can emerge.

A marvelous example to consider is recorded in the documentary about recently deceased Catholic priest Vello Salo: *Vello Salo. Igapäevaelu müstika. Film vanaks saamise ilust* (Vello Salo: The Mystery of Everyday Life: A Film on the Beauty of Ageing, 2018). Director Jaan Tootsen manages to address one instance of divine feedback, which may provide unique value to theology and phenomenological philosophy. At the request of a sister of the Pirita Convent, Salo screwed a portable sculpture of Christ onto a wooden cross. Although the priest saw that he had failed to turn the screw in fully, he was certain it would hold. Nevertheless, in the middle of mass, the statue of Christ jumped to the floor right in front of the congregation and Salo among them. The psychological origin of this event can be sought from his internal conflict. The film depicts a grumpy old man on the verge of death who actively protests being old and insults everyone around him; and yet, it represents the act of a servant of God who has preached the salvation of heaven his whole life to feel more at peace with death’s approach. This moral dilemma resulted in a disgraceful “punishment,” attributable not to some God in the clouds, but rather traceably to Salo himself: he chastises himself through this instructive, albeit impersonally mediated act. This event was based entirely on himself, his pre- or unconsciousness, yet was not consciously actualized. This was an objectified moral reflection from an external environment. We can admit, however, that Father Salo was a happy person, who, by the end of his life, had managed to become the humble “donkey

of Christ” he had always dreamed of being. This, then, proves to be an unprecedented, representative, and theological tool of study.

These kinds of reflective events have long interested the author of this article, having experienced them several times in his own conscious life. It is important to note, however, that one should not paranoically interpret or project non-existent meanings. Even if moral punishment seems to be the influence behind these cases, their broader meaning remains favorable to human beings in that they act as divine precautions. It is possible, then, to be a convinced atheist, but still acknowledge the phenomenon, which ancient people frequently had reason to call divine. Such divinity is very close to man, originating directly from within himself, not from an abstract and hypostatic distance. The new gods that Heidegger still has not met are apparently just so: coming together, step-by-step, and not escaping from us.

Arne Merilai – PhD, professor of Estonian literature at the University of Tartu. His main research interests are: national literature in the context of world literature, comparative poetics, and analytical pragmapoetics.

E-mail: arne.merilai[at]ut.ee